

A metaforikus (újra)keretezés mint fordításelemzési kategória

Csatár Péter

Debreceni Egyetem

E-mail: csatarpeter@unideb.hu

<https://orcid.org/0000-0001-5157-2840>

Kivonat: A metafora fordításának kutatása hosszú ideig a mikroszintű fordítói döntések tipologizálására irányult. A tanulmány a fogalmi metaforaelmélet és a keretezés fogalmának összekapcsolásával bevezeti a metaforikus újrakeretezés fogalmát mint fordításelemzési kategóriát, és példaelemzéssel szemlélteti a fogalom használhatóságát. Kimutatja, hogy a mikroszintű döntések gyakran kapcsolódnak makroszintű stratégiákhoz, és így magyarázhatóvá válnak olyan jelenségek, mint a forrásnyelvi nem metaforikus kifejezések célnyelvi metaforikus fordítása is.

Kulcsszavak: metafora, kognitív nyelvészet, keretezés, újrakeretezés, fogalmi metaforaelmélet

1. Bevezetés

Ebben a tanulmányban azt szeretném bemutatni, hogy a kognitív nyelvészet egyik fontos kategóriája, a *metaforikus keret* (metaphorical frame), illetve a *metaforikus (újra)keretezés* (metaphorical reframing) hogyan hasznosítható fordításelemzési kategóriaként. Az első részben a metaforikus (újra)keretezés nyelvészeti és kommunikációelméleti hátterét világítom meg, a második részben szakirodalmi példákon keresztül mutatom meg, hogy miként hasznosíthatja a fordításelemzés a metaforikus (újra)keretezés alkalmazásában rejlő lehetőségeket.

1. A metaforikus keret fogalma

A metaforikus keret tudományos forrásvidéke egyfelől a kommunikációelméletben, másfelől a kognitív nyelvészetben, azon belül is a fogalmi metaforaelméletben keresendő. A fogalom kommunikációelméleti gyökereiről a következő alfejezetben lesz szó, előbbiről ebben a fejezetben olvashatunk.

Hivatkozás: Csatár P. 2024. A metaforikus (újra)keretezés mint fordításelemzési kategória. *Fordítástudomány* 26. évf. 2. szám. 35–50.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.26.2.3>

1.1. A fogalmi metafora elmélete

Elöljáróban leszögezhetjük, hogy a kognitív nyelvészet, de ezen belül leginkább a fogalmi metaforaelmélet nagy hatással volt és van a fordítástudományra. Shuttleworth (2014: 7) egy, a metafora fordítástudományi témáit bemutató visszatekintő írásában a fogalmi metaforaelméletet egyfelől „a metafora fordításelméleti kutatásának ígéretes kiindulópontjaként” jellemzi a kortárs fordításelmélet számára, másfelől pedig szakirodalmi statisztikákra utalva megállapítja, hogy a fogalmi metaforaelmélet „a leggyakrabban alkalmazott elméleti keret a metafora fordítástudományi kutatásában” (uo.).

Fontos felidézni, hogy a fogalmi metaforaelméletnek több változata ismert, amelyek több tekintetben is eltérnek egymástól. Ugyanakkor vannak olyan közös sarokpontok az elmélet különböző változataiban, amelyek lehetővé teszik, hogy általánosságban is használjuk ezt a megnevezést a modell klasszikus formáját kifejtő *Metaphors we live by* (Lakoff és Johnson 1980) és az elmélet rövidebb összefoglalását adó *The contemporary theory of metaphor* (Lakoff 1993) művekre, illetve Kövecses Zoltán olyan újabb munkáira is, mint az *Extended conceptual metaphor theory* (Kövecses 2020). Az elmélet különböző változataiban megmutatózó kontinuitás arra is lehetőség, hogy csak a témánk szempontjából releváns közös sarokpontokat idézzük fel a fogalmi metaforaelmélet ismertetésekor (részletesebben a fogalmi metaforaelmélet klasszikus változatáról lásd Kövecses 2005).

A metafora egy alapvetően kognitív jelenség, amely mentális tartományok egymásra vetítésével jön létre: a *projekcióval* (mapping) egy ún. fogalmi *forrástartományt* (source domain) rávetítünk egy fogalmi *céltartományra* (target domain). (Lakoff 1993: 203)

A metaforikus projekció egyirányú: A forrástartomány a céltartományhoz viszonyítva általában konkrétabb, azaz közvetlen testi tapasztalatokat magába foglaló jelentésstruktúrával rendelkezik, és ez a konkrétabb jelentésstruktúra kerül át a céltartományba (Lakoff 1993: 206 sk.)

A metafora funkciója a konceptualizáció: a fogalmi tartományok egymásra vetítésével az elme metaforikus jelentéseket, konceptualizációkat hoz létre, így értelmezve az új tapasztalatokat. Ez a konceptualizációs folyamat szisztematikus, amennyiben a forrástartománynak nem pusztán egyes elemeit, hanem annak jelentésstrukturáját vetíti rá a céltartományra. Ennek a folyamatnak az eredményeképpen nemcsak olyan új ismeretek jönnek létre, amelyek korábbi ismereteken alapulnak, hanem a projekció során az új ismeretek be is illeszkednek a meglévő tudás rendszerébe. A metaforikus konceptualizációk metaforacsoportokat alkotnak, amelyeket az elmélet fogalmi metaforáknak nevez és kiskapitálissal címkéz. **Pl.: A VITÁZÁS HÁBORÚZÁS, AZ EMBERI KAPCSOLATOK ÉPÍTMÉNYEK.** Az alábbi ábra az EMBERI KAPCSOLATOK ÉPÍTMÉNYEK fogalmi metafora projekciós struktúrájának egy részletét szemlélteti:

1. ábra: AZ EMBERI KAPCSOLATOK ÉPÍTMÉNYEK fogalmi metafora konceptuális struktúrája (részlet)

Forrástartomány: ÉPÍTMÉNY	Céltartomány: EMBERI KAPCSOLATOK
felépíteni egy építményt	→ kapcsolatotépítés: <i>felépíteni a bizalmat</i>
stabil alapok	→ stabilitás: <i>stabil kapcsolat</i>
lerombolni egy építményt	→ lerombol: <i>romba dönti a kapcsolatot</i>
híd	→ barátság, szeretet: <i>hídként köt össze</i>

A fogalmi metaforák különféle elemei nyelvileg is realizálódnak, így egy szövegben feltárható, hogy a benne előforduló nyelvi metaforák melyik fogalmi metaforához illeszkednek. Az egy fogalmi metaforához tartozó nyelvi realizációk csoportját metafora-konfigurációnak nevezzük.

A metaforikus konceptualizáció mindenütt jelenlévősége (omnipresence of metaphor): az elme minden területen kihasználja a metaforikus konceptualizáció lehetőségét, hogy új ismeretekre tegyen szert, ezért a metaforikus jelentések jelen vannak a tapasztalatszerzés minden területén, vagyis a mindennapoktól egészen a magaskultúra területéig.

A metaforák univerzalitása és diverzitása: A metaforák egy része olyan velünk született elemi képzetsemákon alapszik (Grady 2005), amelyek univerzálisak az emberi fajra nézve, mivel az ember biofiziológiai adottságain alapszanak (pl. kinézeti adottságok, a test felépítése és mozgása a fizikai térben – fent és lent, kint és bent, elől és hátul, stb.) Ugyanakkor egy magasabb tapasztalati szinten a különféle nyelvi kultúrák többek között abban különböznek, hogy gyakran eltérő tartományokat vetítenek egymásra, azaz eltérően konceptualizálják a tapasztalatokat. Úgy is lehet fogalmazni, hogy két nyelvi kultúra távolsága a nyelvileg is kódolt metaforák közötti különbségekben is megmutatkozik.

Ha a fenti tételeket rávetítjük a fordítás folyamatára, akkor azt látjuk, hogy amikor metaforákat fordítunk, gyakran találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a célnyelvi fordításokban eltérő konceptualizációk és azok nyelvi realizációi jelennek meg, azaz a forrásnyelvben használatos metaforikus kifejezés egyértelmű megfeleltetés híján eltérő szerkezetű és részben vagy teljesen eltérő jelentésű metaforává vagy éppenséggel nem metaforikus kifejezéssé transzformálódik. Ezen eltérések leírására, a fordítói döntések kognitív és nyelvi, kulturális alapjait megvilágítására alkalmas fogalmi hálót jelent a fogalmi metafora elmélete. Erről bővebben a metaforikus újrafokozás alfejezetében lesz szó (1.3.), előtte azonban vizsgáljuk meg, hogy mit jelent a keret (frame) fogalma, és hogy miként illeszkedik a fogalmi metafora modelljéhez.

1.2. A keret (frame) és a keretezés (framing) fogalmai

A keret (frame) és a keretezés (framing) fogalma zavarbaejtően sok tudományterületen használatos, és ezek a használatok ráadásul részben különbözőképpen határozzák meg a fogalom tartalmát: Bateson (1987) vezette be a pszichológiába (lásd még Kahnemann és Tversky 1984); Goffmann (1974/1986) a szociológiába, Minsky (1975) a mesterséges intelligencia kutatásába; Fillmore (1976) pedig a nyelvészetbe, pontosabban a szemantikába, ahonnan aztán Lakoff és Johnson (1980), és Lakoff (2004) átvette a kognitív nyelvészetbe, és a fogalmi metaforaelméletbe. A keret és a keretezés központi fogalmakká váltak a diskurzuselemzésben, azon belül is a politikai kommunikáció vizsgálatában.

A keret fogalmának általános szociológiai meghatározásai szerint a „keretek hasznos eszközök az emberi egyedek számára hogy értelmezzék a világot (...) a mindennapi helyzetekben” (Lecheler és Vreese 2019: 7). Ennek a meghatározásnak Goffman (1974/1986) a forrása, aki a keretekben az életben eligazítást nyújtó tudáskereteket látott. A keretek használatának hatásával számot vető pszichológiai és kommunikációelméleti meghatározások szerint, a keretezéssel az érzékelt valóság egyes aspektusait kiemeljük, relevánssá tesszük, más aspektusait pedig háttérbe szorítjuk, vagy ki is zárjuk „egy adott probléma meghatározásának, ok-okozati értelmezésének, erkölcsi megítélésének és/vagy kezelési javaslatának kialakítása érdekében” Entman (1993: 52). Ez a meghatározás a hétköznapiakba is beszűrődött, és mára a keretezés közéleti vitákban gyakran a politikai legitimáció retorikai eszköze jelenik meg (Merkovity 2018: 53).

A keretezés (framing) tehát egy olyan társadalmi kommunikációs gyakorlat, amely mentálisan tárolt tudáskereteket aktiválva értelmez, illetve ítél meg bizonyos helyzeteket, melynek során a keretező a keret aktív használatával igyekszik irányítani a címzett figyelmét, és befolyásolni a helyzethez való viszonyát, a reakcióit, illetve elvárásait. A keretezés akkor éri el a hatását, ha a kommunikációs helyzetben felismerhető a keret (i) a nyelvi, (ii) a tematikus, és (iii) a formai jellegzetességei alapján. Ez azt jelenti, hogy a címzett tudatosan vagy nem tudatosan, de azonosítja és aktiválja a keretet a megértési folyamat során pl. a keret tipikus nyelvi eszközei alapján (pl. metaforák), a témája (pl. a menekültkérdés természeti csapásként tematizálása), vagy formai jegyei (történetvezetés, pl. meseforma) alapján, és érvényesíti is a keretet, annak értéktételezéseit a kommunikációs helyzet további pontjain is.

A keretezés sikerességéhez tehát az adott kommunikációs helyzethez jól illeszkedő, és a keretet a címzett számára a keretező perspektíváját érvényesítő nyelvi, és nem nyelvi eszközökre is szükség van, melyek között természetesen a metafora is megtalálható. A továbbiakban egy rövid tudománytörténeti kitérő után, amely fordítástudománynak a metafora jelenségéhez fűződő viszonyát mutatja be, rátérek arra, hogy a metaforikus keretezés hogyan hasznosítható a fordításelemzés során.

1.3. A metaforikus keret (metaphorical frame) mint fordításelemzési kategória

Ha tudománytörténeti perspektívába helyezzük a metaforikus keret fogalmát, akkor először is érdemes rámutatni arra, hogy a fordítástudomány a metafora fordításának fordítástechnikai és –elméleti kérdései a fordítástudomány etablálódását követően, vagyis az 1960-as évektől kezdődően, viszonylag hosszú ideig, egészen az 1980-as évek derekáig csak marginálisan voltak jelen (vö. Dagut 1976: 21; Broeck 1981:73). A metaforára ebben az időszakban jellemzően csupán izolált nyelvi kifejezések fordítási problémájaként tekintettek, amelyre ráhúzhatók azok a sémák, amelyek a szószintű ekvivalencia különféle típusaiként értelmezhetők (vö. Broeck 1981: 77):

- (1) a metafora fordítása alakilag és jelentésben is azonos és metaforával (1:1, avagy 'sensu stricto' fordítás)
- (2) a metafora fordítása alakilag nem, de kvázi jelentésazonos metaforával (1:non1, avagy szubsztitúció)
- (3) a metafora fordítása nem metaforikus, de kvázi jelentésazonos kifejezéssel (1:0, avagy parafrázis)
- (4) nem metaforikus kifejezés fordítása metaforikus, kvázi jelentésazonos kifejezéssel (0:1, avagy metaforizáció)

A szószintű megközelítés még a metafora fordításbeli szerepét először a szisztematikus vizsgálódások középpontjába állító Peter Newmark metafora-taxonómiájára is igaz (Newmark 1988), akinek a kapcsolódó fordítástechnikai eljárásokra tett javaslatai szintén szó- vagy mondat szintű jelenségként tekintenek a metaforára. Megfogalmazása szerint „a fordítás központi *problémája* a szöveg fordítási mód-szerének általános kiválasztása”, de az általános fordítási stratégia rögzítése után sok-sok lokális, azaz szószintű döntést kell meghozni, melyek közül a metaforikus kifejezések fordítása „a legfontosabb *specifikus* probléma” (Newmark 1988: 104). Ezeknek a szószintű döntéseknek a meghozatalához Newmark nyolc különféle eljárási javaslatcsomagot fogalmaz meg (Newmark 1985: 304–311), amely aztán kiindulópontját képezi több más metaforafordítási technika kidolgozásának, többek között olyanoknak is, amelyek már integrálják magukba a fogalmi metaforaelmélet kategóriáit is (Mandelblit 1995; Toury 1995/2012; Schäffner 2004; Kövecses 2005/2012; Dickins 2005). Ezeknek a vizsgálódásoknak a lényegét foglalja össze Mandelblit (1995: 483–495) „*Kognitív fordítási hipotézise*”. E szerint a fogalmi metaforaelmélet felvetései empirikusan is tesztelhetők a fordítási folyamat vizsgálatával: „a reakcióidő különbsége annak a *fogalmi váltásnak* (conceptual shift) tudható be, amelyet a fordítónak kell végrehajtania a forrás- és célnyelv fogalmi projekciós rendszerei (mapping systems) között (493). Mivel ebben a folyamatban nem a metaforának a fordítás mentális folyamatára gyakorolt hatásának empirikusan tesztelhető aspektusa áll a középpontban, ezért Mandelblit és mások eredményeiből csak azt emeljük ki, hogy a célnyelvi produktum elemzése során a

fogalmi metaforaelmélet alapfeltevéseit elfogadva a fordító számára négyféle eljárás áll rendelkezésre a metaforák fordítása során (vö. Kövecses 2005/2012: 131–151):

- (1) hasonló projekciós feltételekkel létrejött metafora, és hasonló lexikális realizáció választása a célnyelven,
- (2) hasonló projekciós feltételekkel létrejött metafora, de eltérő lexikális realizáció választása a célnyelven,
- (3) eltérő projekciós feltételekkel létrejött metafora, de hasonló lexikális realizáció választása a célnyelven,
- (4) eltérő projekciós feltételekkel létrejött metafora, és eltérő lexikális realizáció választása a célnyelven.

Rátérve a keret fogalmára, azt mutatja a szakirodalom, hogy a metafora fordítása más, jelentős szerzőknél is fontos témaként tűnik fel az 1990-es évektől (pl. Toury 1995/2012; Snell-Hornby 1995), ugyanakkor a (metaforikus) keret vagy az újratevezés fogalmával nem találkozunk ezeknél a szerzőknél.

A keret kategóriája Mona Baker munkásságával került be a fordítástudomány látóterébe (Baker 2006, 2007). Nála jelenik meg először kiemelt témaként a keretezés hatásmechanizmusa is mint az elemzés tárgya. Elemzéseinek negatív elrugaszkodási pontját a Gideon Toury nevéhez köthető norma-fogalom (Toury 1995/2012) képezi, amelyet Baker túlságosan absztrakt fogalomnak tekint (Baker 2007: 157). Baker ezért elveti Toury strukturalista alapú norma fogalmát, és modelljének egyik elméleti alapjaként a nyelvhasználat mögöttes motivációs bázisát megragadni szándékozó a narratívák elméletét teszi meg. Ennek értelmében – nagyon leegyszerűsítve a helyzetet – a fordító és a tolmács döntéseit azáltal irányítják bizonyos narratívák, hogy azokat érvényesnek fogadja el a nyelvi döntések meghozatala során a fordításban (Baker 2007: 154–155). Baker modellje nem Goffmann „passzív” keretfogalmát használja, amely a keretet a szövegben megmutatkozó tudásstruktúráként azonosítja, hanem a keret-fogalom kommunikációelméleti, hatásalapú „aktív” értelmezését, melynek értelmében a nyelvhasználó egy adott helyzetben egy megnyilatkozás, szöveg perspektivikusságát előre megtervezi, annak hatását előre kalkulálja egy adott keret preferálásával.

A fordított szöveg perspektívájának előre megtervezése a fordítási folyamat során valójában *újratevező* (reframing) fordítási stratégiaként értelmezhető az idevágó kognitív nyelvészeti szakirodalom alapján (Cacciatore et al. 2016: 10; Scheufele és Iyengar 2017), hiszen az eredeti szövegben található keretet a fordító valamilyen mögöttes (kulturális, ideológiai, gazdasági) tényezők hatására módosítja. Baker egyik példáját idézve, különféle narratíváktól vezérelt aktív keretezésnek tekinthető, amikor egy az 1997-es hongkongi eseményekkel foglalkozó kínai nyelvű hír két különböző angol fordítása közül az egyik a *Függetlenség átvétele* (*Handover of Sovereignty*) címmel Hongkongra mint független cselekvőre utal, másszor pedig Hongkongot mint függő, gyámolítandó gyermekként keretezi *Visszatérés az anyaországhoz* (*The Return to the Motherland*) címmel. Baker felfogá-

sában a fordításelemzésnek alapvető feladata van annak feltárásában, hogy milyen tényezők befolyásolják a fordítót az újrakeretező fordítási stratégia melletti döntésében, azaz azoknak a narratíváknak az azonosításában, amelyek mozgatják a fordítót a fordítás során.

Az *újrakeretező fordítással* általánosságban szembe lehet állítani a nem újrakeretező, vagy *keretilleszkedő fordítást*, amelynek során a fordító nem cseréli le a forrásnyelvi szöveg keretezését meghatározó narratívákat, hanem a keretet megtartva keres ahhoz illeszkedő nyelvi konstrukciókat, és választ a célnyelven. A keretilleszkedő fordításban a célnyelvi metafora-konfiguráció messzemenőig ekvivalens a forrásnyelvivel, különösen így van ez, ha kulturálisan is közel álló nyelvek között zajlik a fordítás. Ebben az értelemben beszél már Kloeppfer (1967) arról, hogy a fordítás során az európai nyelvek között feltételezhetjük „a metaforikus területek harmóniáját”. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a célnyelvi metaforák változása nem feltétlenül jelenti a keret megváltozását, hiszen lehetnek olyan nyelvi, lexikai kulturális különbségek, amelyek a keretválasztást motiváló narratíva változatlansága ellenére is a metafora-konfiguráció különbségét eredményezik.

Ezen a ponton a fordításelemzés felől is meghatározhatjuk, hogy mit értünk metaforikus keretezésen a fordításban: *A metaforikus (újra)keretezés* az a fordítási stratégia, amelynek eredményeként olyan célnyelvi szöveg áll elő, melynek fordítói döntései nem értelmezhetők a szóban forgó forrásnyelvi szöveg metaforikus keretének aktiválása nélkül.

Hogyan tesztelhető, hogy metaforikus (újra)keretezést hajtott végre a fordító, és miként értelmezhetjük a folyamatot?

A metaforikus (újra)keretezés elemzési protokolljának lépései:

1. Első lépésben azonosítanunk kell a célnyelvi szöveg nyelvi metaforáit. Ehhez bevett metaforaazonosítási eljárások állnak rendelkezésre (MIP, MIP-VU lásd. Steen et al 2010).
 - 1.1. A szöveget szegmentáljuk szótári lexikális egységekre.
 - 1.2. A szegmentált lexikális egységek alapjelentéseit (basic meanings) megkeressük (a forrás- és) a célnyelv elfogadott egynyelvű szótárai-ban.
 - 1.3. Összevetjük a lexikális egységek szótári jelentését a szövegben felvett kontextuális jelentésükkel.
 - 1.4. Ha a szótári alapjelentés és a kontextuális jelentés eltérnek egymástól, de a kontextuális jelenség visszavezethető a szótári alapjelentésre, akkor a lexikális egységet mint potenciális metaforikus kifejezést jelöljük meg.

Ha például azt a kifejezést olvassuk a célnyelvi szövegben, hogy „sok személyes kapcsolatot építettek ki.”, akkor az „építettek ki” egy potenciális metafora, mert *A magyar nyelv értelmező szótára* (ÉrtSz.) 23 alapjelentésének mindegyike konkrét fizikális dologra alkalmazza a „kiépít” kifejezést (pl. kikötőt, lóállást), a szóban forgó szövegrészletben viszont egy elvont dolog a „kapcsolat” szerepel.

2. Második lépésben a kontextuálisan metaforikusnak tekinthető jelentéseket vizsgáljuk meg, hogy egy csoportjuk megjelenít-e egy komplex fogalmi metaforát (pl. AZ EMBERI KAPCSOLATOK ÉPÍTMÉNYEK), azaz hogy a célnyelvi szövegben egy a komplex fogalmi metaforát nyelviileg realizáló metafora-konfigurációval van-e dolgunk.
3. Ha azonosítható egy fogalmi metafora (és nyelvi realizációi, azaz egy metafora-konfiguráció is), akkor a harmadik lépésben az 1. és 2. lépést el kell végeznünk a forrásnyelvi szövegre is. Ha nem azonosítunk metafora-konfigurációt, akkor a szövegnek a keretezését nem egy metaforikusan motivált keret biztosítja.
4. Ha azonosítható a forrás- és a célnyelvi szöveg alapján egy-egy metaforikus keret, akkor a negyedik lépésben összevetjük a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg metafora-konfigurációit egymással.
 - 4.1. Ha a célnyelvi szöveg metafora-konfigurációja leképezi a forrásnyelvi szöveg metafora-konfigurációját, akkor a fentiek értelmében nem történt újrakeretező fordítás, hanem *keretilleszkedő* fordítást hajtott végre a fordító.
 - 4.2. Ha a célnyelvi szöveg metafora-konfigurációja eltér a forrásnyelvi szöveg metafora-konfigurációjától, akkor a fentiek értelmében *újra-keretező* fordítást hajtott végre a fordító.
5. Ötödik lépésben pedig megvizsgálandó, hogy helyénvaló stratégia volt-e, hogy 4.1. vagy 4.2. valósult-e meg, azaz képes-e a fordítás a forrásnyelvi keretet érvényre juttatni a célnyelven (4.1.), vagy új kerettel váltja fel a forrásnyelvi keretet, és juttatja azt sikeresen érvényre nyelviileg (4.2.).

Az itt következő példaelemzés egy a metaforikusan motivált keretilleszkedő fordítást mutat be a 4. és az 5. lépésre korlátozódva.

2. Példaelemzés: Helmut Kohl beszédének angol és magyar (újra) keretező fordítása

Ebben a részben Schäffner (2004) klasszikus, a kognitív metaforaelmélet eredeti (Lakoff és Johnson 1980) változatára támaszkodó vizsgálódásának egy részletét újratárgyalva bemutatom, hogy miként értendő a metaforikusan motivált keretilleszkedő fordítás fogalma. Schäffner (2004) elemzésének egyik tárgya német nyelvű politikai beszédek és azok angol nyelvű fordításai. Itt most csak a Schäffner által elemzett beszédek egyikével foglalkozunk: Helmut Kohl német kancellár beszédének egy részletével, amely a berlini Tempelhof repülőtéren hangzott el 1998. május 14-én, a szövetségesek által létesített berlini légihíd 50. évfordulóján, Bill Clinton, akkori amerikai elnök jelenlétében.

Az eredeti német nyelvű szövegrészlet:

Luftbrücke

Im täglichen Kontakt mit ihren deutschen Nachbarn haben sie [amerikanische Soldaten und ihre Familien – betoldás – CsP.] *vielen persönlichen Beziehungen geknüpft*. Diese wurden [...] eines der *Fundamente der engen Freundschaft* zwischen unseren Völkern. Es sind ja nicht zuletzt die alltäglichen Erfahrungen und Eindrücke, die persönlichen und menschlichen Begegnungen, die in diesen Jahrzehnten die deutsch-amerikanischen Beziehungen mit Leben erfüllt haben. So sind die amerikanischen Soldaten ein wichtiger Teil der *Freundschaftsbrücke über den Atlantik* geworden.

Az angol nyelvű, hivatalos fordítás (idézi Schäffner 2004):

Airlift

In their day-to-day contacts with Germans the American community here has *built up a dense network of personal ties central to the close friendship* between our two nations. It is not least this wealth of personal encounters, these everyday impressions and experiences which make German–American relations a meaningful part of daily life. The American forces in Germany are thus an important *component of transatlantic friendship*.

Egy magyar nyelvű, hallgatói fordítás:

Légihíd

A szövetségesek a német szomszédjaikkal való napi kontaktus révén *sok személyes kapcsolatot építettek ki*. Ezek a kapcsolatok [...] a nemzeteink közötti *szoros barátság egyik alapját* képezték. Végso soron nem utolsosorban a mindennapi tapasztalatok, benyomások, a személyes és emberi találkozások azok, amelyek az elmúlt évtizedekben élettel töltötték meg a német–amerikai kapcsolatokat. Ezáltal az amerikai katonák fontos részei *az Atlanti-óceánt átvéelő baráti köteléknek*.

A továbbiakban a fentebb leírt eljárás 4. pontja értelmében összevetjük a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek metafora-konfigurációit. Az alábbi, 1. táblázat tartalmazza mindazon elemzendő kifejezéseket, amelyek vagy metaforikusak az eredeti német szövegben, vagy a német eredeti valamelyik nem metaforikus kifejezését adják vissza egy metaforával a célnyelven.

1. táblázat: *Metafora-konfigurációk és fordításaik*

Német eredeti	Angol fordítás és metaforicitása	Magyar fordítás és metaforicitása
Luftbrücke	airlift (M→M)	légihíd (M→M)
viele persönliche Beziehungen geknüpft	built up a dense network of personal ties (nonM→M)	sok személyes kapcsolatot építettek ki (nonM→M)
Fundamente der engen Freundschaft	central to the close friendship (M→nonM)	szoros barátság egyik alapját (M→M)
Freundschaftsbrücke über den Atlantik	component of transatlantic friendship (M→M)	az Atlanti-óceánt átívelő baráti köteléknek (M→M)

Az első, itt címként megadott metaforikus kifejezés a *Luftbrücke* (szó szerint jelentésben 'légi híd') egy korpuszalapú német egynyelvű szótárban (DWDS – *Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache*) szereplő alapjelentésében szerepel a szövegben, ahogyan az angol megfeleltetése, az *airlift* is ('légi úton áthelyezés') a szótárban szereplő jelentésében áll a fordításban (vö. OLD – *Oxford Learner's Dictionary*). Ugyanez érvényes a magyar *légihíd* kifejezésre is. Ezeket a kifejezéseket ezért holt metaforaként kategorizálhatjuk, történetileg pedig a KAPCSOLATOK ÖSSZEKÖTŐ SZERKEZETEK fogalmi metaforára vezethetjük vissza mindhárom nyelvben, illetve a fenti fogalmainkat használva abba a típusba sorolhatók, amelyek egy hasonló projekciós feltételekkel létrejött metafora hasonló lexikális realizációit jelenítik meg a célnyelven.

Schäffner (2004) mellett érvel, hogy az összekötő szerkezet metaforika további kifejezések fordítását is befolyásolja: a *viele persönliche Beziehungen geknüpft* (szó szerint 'sok személyes kapcsolat kötött') a német eredetiben szöszszerinti jelentéssel rendelkező kifejezést az angol szöveg a *built up a dense network of personal ties* (azaz 'személyes kapcsolatok sűrű szövésű hálózata épült ki') formájában adja vissza. Ez utóbbi egy metaforikus kifejezés, ahogyan a magyar „sok személyes kapcsolatot építettek ki” tagmondat is metaforikus jelentést közvetít. Azzal a kérdéssel itt nem foglalkozunk, hogy helyénvaló-e ebben az esetben az angol, illetve a magyar fordítás. Azonban arra a kérdésre, hogy mi motiválhatta azt az angol, illetve a magyar szövegrészletben, hogy éppen az adott kifejezésre esett a fordító választása, a válasz abban keresendő, hogy a választott metafora mindkét esetben illeszkedik a célnyelvi metafora-konfigurációba (melyet a KAPCSOLATOK ÖSSZEKÖTŐ SZERKEZETEK fogalmi metafora motivál). A fordításban tehát a metaforizáció egy különleges esete áll fenn, ugyanis a metaforikus kifejezés létrejöttét egy, a forrásnyelvi metaforikus keretet meghatározó fogalmi metafora motiválja, beillesztve azt a célnyelvi szöveg metafora-konfigurációjába.

A következő vizsgálandó elem a német eredetiben a *Fundamente der engen Freundschaft*, ami egy metaforikus kifejezés, jelentése szerint ('a szoros barátság

alapjai') egy építmény-metaphora, amelynek a magyar fordítása (*szoros barátság egyik alapját*) egy 'sensu stricto' tükörfordítás, típusát tekintve pedig a némethez hasonlóan egy konvencionális, lexikalizált építmény-metaphorával van dolgunk. Az angolban a metaforát a nem metaforikus *central to the close friendship* kifejezés fordítja, ami egy parafrázáló fordítás.

A célnyelvi és a forrásnyelvi metafora-konfigurációk összevetésének utolsó-nak elemzett kifejezése a forrásnyelvi *Freundschaftsbrücke über den Atlantik*. Ez egy összetett metaforikus jelentéssel bíró kifejezés, legalábbis az öt alkotó szavak szótárban fellelhető alapjelentéseinek tükrében ('a barátság hídja az Atlanti óceán felett'). Az angol fordításban megjelenő *transatlantic friendship* ('transzatlanti barátság' vagy 'az Atlanti óceánt átívelő barátság' jelentésben) státusza metaforicitás szempontjából problematikus, hiszen szó szerint 'transzatlanti' jelentésben áll, azaz az óceánt átívelő barátságról van szó. Ugyanakkor a 'transatlantic friendship' jelentés mégis csak eltér típusát tekintve a *transzatlanti hajóút*, *transzatlanti hajózás* kifejezésektől, mivel azok világosan kijelölnek egy fizikális értelemben vett útvonalat vagy útvonalakat, összeköttetéseket, amelyeket meg lehet tenni. A *transzatlanti barátság* ebben a konkrét értelemben nem jelöl ki sem utat, sem összeköttetést, ugyanakkor metaforikus értelemben véve már létrejön ez a kapcsolat. Ezt az esetet ezért szintén holt metaforának fogjuk nevezni. A magyar fordítás viszont, helyénvaló vagy sem, (*az Atlanti-óceánt átívelő baráti kötelék*) transzparensszerűen metaforikusan motivált kifejezést használ, az pedig mind az angol, mind a magyar nyelvű megoldásra érvényes, hogy jól illeszkedik a forrásnyelvi metafora-konfigurációt meghatározó metaforikus kerethez.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a fordítások sikeresen juttatják érvényre a forrásnyelvi metaforikus keretet a célnyelven a metafora-konfigurációk újraalkotásával. A forrásnyelvi metaforikus keretezést a KAPCSOLATOK ÖSSZEKÖTŐ SZERKEZETEK fogalmi metafora motiválja, amely a szövegben mind az államok közötti politikai szövetségekre, mind a természetes személyek közötti baráti viszonyokra vonatkoztatva érvényesül a szövegek egészében.

Az 5. pontra kitérve, azaz, hogy mennyiben volt helyénvaló a két fordítás, azaz érdemes volt-e megtartani a forrásnyelvi metaforikus keretet a célnyelven, azt válaszolhatjuk, hogy mindkét fordításban érvényesül a forrásnyelvi keret, mindkét elemzett célnyelvi szövegben sikeresen épül ki a metafora-konfiguráció, hiszen csak az angol szövegben és ott is csak egyetlen esetben találkozunk parafrázáló fordítással, azaz egy forrásnyelvi metaforikus kifejezés nem metaforikus fordításával. Mindkét fordításban találkozunk azzal a jelenséggel, hogy egy forrásnyelvi nem metaforikus kifejezést olyan metaforával fordítanak, amelyik illeszkedik a forrásnyelvi metafora-konfigurációba. Ez azt jelzi, hogy a fordítás képes ki is terjeszteni a forrásnyelvi metaforikus keretet, ami erősíti annak érvényesülését és transzparensszerűségét a célnyelvi szövegben.

A keretilleszkedő fordításra tehát az jellemző, hogy megtartja azt a keretet, amely az eredeti szöveg nyelvi megformáltságát meghatározta. A fordítói megoldások a célnyelven a forrásnyelvi szöveg metafora-konfigurációjának újraalkotá-

sára irányulnak, ami egyúttal azt is jelenti, hogy a fordítás transzparensten hozzáférhetővé válik a forrásnyelvi metaforikus keret a címzett számára. A célnyelvi metafora-konfiguráció létrehozásában a metafora fordításának összes ismert eszköze megjelenik: a metafora metaforával történő 'sensu stricto' fordítása, a metafora nem metaforával történő parafrazeáló fordítása, és a nem metaforikus kifejezések metaforával fordítása, azaz a metaforizáció is. A korábbi metafora fordítási modellekhez képest a keretilleszkedő fordításfogalom előnye, hogy képes nem csak szószinten, hanem a szöveg egészének értelmezése felől magyarázni a fordítói döntéseket, így például a nem metaforikus kifejezések metaforikus fordítását is.

2.2. A metaforikusan motivált újrakeretező fordítás

Ebben a dolgozatban nem tárgyalom részletesen a (metaforikusan) keretező fordításnak azt a válfaját, amelyik újrakeretez a célnyelven, azaz amelynek során technikai értelemben a célnyelvi keret lecserélődik és azt felváltja egy új keret. Sok olyan fordítási helyzetet ismerünk, amelyekben nem tartjuk illegitim eljárásnak a forrásnyelvi szöveg ún. gyökeres átalakítását, gondoljunk itt például a dalszövegek, drámaszövegek fordítására. Ugyanakkor vannak szövegtípusok, amelyekkel kapcsolatban újabban egyre gyakrabban merül fel az elemzésekben, hogy újrakeretező fordítási stratégiát alkalmaznak. Az egyik ilyen speciális terület a hírügynökségek egy eredeti híren alapuló többnyelvű híranyagai, illetve folyóiratok idegen nyelvű hírszemléi.

Ennek a tendenciának sokéle oka van, melyekről tanulságos áttekintést ad európai kontextusban Schäffner és Bassnett szerkesztett kötete (2010). Az ázsiai térség hasonló jelenségeit elemezi Pan (2015), Qin és Zhang (2017), valamint Wu (2017), az arab világ hírfordítási eljárásaihoz pedig lásd Bazzi (2014) tanulmányát. Külön kiemelendő a híranyagok metaforáinak fordításának kutatásában Van Poucke és Belikova (2016) munkája, akik metaforák domesztikáló (honosító), illetve foreignizáló (idegenítő) fordítását elemzik finn, angol, és holland nyelvről oroszra fordított hírek korpuszában. Liu és Li (2022) kínai és angol hírportálok kétnyelvű (kínai–angol, és angol–kínai) híradásainak a metafora-fordításait tekintik át a korona-vírus járvány kapcsán, és azonosítanak újrakeretezési technikákat, Loupaki (2010) görög újságokban görögre fordított angol hírszövegeken mutatja be, hogy milyen fordítói stratégiák mintázatai rajzolódnak ki a különféle konfliktusokról szóló hírek fordításakor.

Anélkül, hogy részletesebben is elemezném ehelyütt ezeket a kutatásokat, úgy tűnik, hogy általánosságban megállapítható, hogy az újrakeretezés alapvetően valamilyen beállítódás érvényre juttatásának szolgálatában áll, és az új keret megválasztását befolyásolja többek között egy szerkesztőség, hírügynökség politikai elkötelezettsége, valamint a célközönség feltételezett igényei is. A metaforikus keretezés ilyen esetekben egy kulturális eszmerendszer, egy politikai ideológia, vagy bármilyen álláspont megjelenítését szolgálja, ami funkcionális értelemben legitim (bár esetenként akár etikai értelemben talán kifogásolható) stratégia.

3. Összefoglalás

A bemutatott példaelemzés és a szakirodalmi példák azt mutatják, hogy a keretezés, és azon belül is a metaforikus (újra)keretezés jól alkalmazható leíró és magyarázó kategória, amelynek használatával megragadhatóvá válik egy fordítás makrószintű perspektivizáltsága, valamint leírhatóvá, magyarázható válnak a fordító egyes mikroszintű döntései is.

Konkrétan is kiemeltük, hogy a metaforikus (újra)keretezés mint elemzési kategória értelmezhetővé teszi azt a jelenséget, amikor nem metaforikus forrásnyelvi kifejezések metaforikus kifejezéseként fordítódnak. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ez csak bizonyos megszorításokkal van így. Először is általában is fontos leszögezni, hogy nagyon körültekintően kell eljárni azoknak a faktoroknak az azonosításában, amelyek a fordítói döntéseket befolyásolják, hiszen ahogyan Toury (2012: 89) fogalmaz, „nem várható el, hogy a fordító teljesen szisztematikusan viselkedjen”.

Másodszor, amikor a célnyelvi szövegben olyan metaforákat azonosítunk, amelyeknek nincs metaforikus párjuk a mondat szinten a forrásnyelvi szövegben, az nem jelenti szükségképpen azt, hogy az adott célnyelvi metaforában egy, a fordítást valamilyen értelemben befolyásoló metaforikus keret nyelvi realizációját kell látnunk. Ennek a jelenségnek ugyanis lehetnek más okai is, hiszen előhívhatja például nyelvi kultúrák közötti általános különbség is. Például az angolról sztenderd arabra fordított szövegekben Dickins (2005: 268) megfigyelése szerint az angol idiomatikus (de nem feltétlenül metaforikus) kifejezéseket gyakran fordítják metaforikus kifejezésekkel a célnyelvi arabban. Ennek oka Dickins szerint inkább a sztenderd arab kulturális és nyelvi jellegzetességeiben keresendő, semmint a célnyelvi szöveg perspektivikusságát befolyásoló metaforikus keretezésben. Ennélfogva általános tételként úgy fogalmazhatunk, hogy amennyiben egy célnyelvi metaforikus kifejezés nem illeszkedik egy metaforikus kerethez kapcsolódó nyelvi metafora-konfigurációba, akkor annak megjelenését egyéb, a fordítás folyamatát meghatározó tényezőkben kell keresnünk.

Zárásképpen fontos kiemelnünk, hogy a metaforikus (újra)keretezés mint elemzési kategória használata beleillik abba az általános fordítástudományi trendbe (vö. Shuttleworth 2014) is, amely alapvetően nem a szószintre, vagy az egyes mondatokra koncentrál. Vizsgálati fókusza sokkal inkább a fordított szöveg magasabb szintjein, a diskurzusrészletekben, vagy a komplexebb narratív struktúrákban keresendő, a célja pedig az, hogy feltárja az olyan hálózatokat, amelyek egy stratégiai fordítói döntés következtében rajzolódnak ki a fordított szövegben, és amelyek a mikroszintű realizációik, pl. specifikus metaforikus kifejezések révén rekonstruálhatók.

Irodalom

- Baker, M. 2006. *Translation and Conflict: A Narrative Account*. London: Routledge.
- Baker, M. 2007. Reframing conflict in translation. *Social Semiotics* Vol. 17. No. 2. 151–169.
<https://doi.org/10.1080/10350330701311454>
- Bateson, G. 1987. A theory of play and fantasy. In: G. Bateson (ed.) *Steps to an Ecology of Mind*. London: Jason Aronson Inc. 183–198.
- Bazzi, S. 2014. Foreign metaphors and Arabic translation: An empirical study in journalistic translation practice. *Journal of Language and Politics* Vol. 13. No. 1. 120–151.
<https://doi.org/10.1075/jlp.13.1.06baz>
- Cacciatore, M. A., Scheufele, D. A., Iyengar, S. 2016. The end of framing as we know it and the future of media effects. *Mass Communication and Society* Vol. 19. No. 1. 7–23.
<https://doi.org/10.1080/15205436.2015.1068811>
- Dagut, M. 1976. Can “metaphor” be translated? *Babel* Vol. 22. No. 1. 21–33.
<https://doi.org/10.1075/babel.22.1.05dag>
- Dickins, J. 2005. Two models for metaphor translation. *Target* Vol. 17. No. 2. 227–273.
<https://doi.org/10.1075/target.17.2.03dic>
- Entman, R. M. 1993. Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication* Vol. 43. No. 4. 51–58.
<https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x>
- Fillmore, C. J. (1976): Frame semantics and the nature of language. *Annals of the New York Academy of Sciences* Vol. 280. 20–32.
<https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1976.tb25467.x>
- Goffman, E. (1974/1986): *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Northeastern University Press: Boston.
- Grady, J. E. 2005. Image schemas and perception: Refining a definition. In: Hampe, B. (ed.) *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton. 35–56.
<https://doi.org/10.1515/9783110197532.1.35>
- Kahneman, D., Tversky, A. 1983. Choices, values, and frames. *American Psychologist* Vol. 39. No. 4. 341–350.
<https://doi.org/10.1037/0003-066X.39.4.341>
- Kloepfer, R. 1967. *Die Theorie der literarischen Übersetzung. Romanisch-deutscher Sprachbereich*. Freiburger Schriften zur romanischen Philologie. München: Fink.
- Kövecses Z. 2005: *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
- Kövecses, Z. 2005/2012. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511614408>
- Kövecses, Z. 2020. *Extended Conceptual Metaphor Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/9781108859127>
- Lakoff, G. 1993. The contemporary theory of metaphor. In: A. Ortony. (ed.). *Metaphor and Thought*. Second edition. Cambridge, New York: Cambridge University Press. 202–251.
<https://doi.org/10.1017/CBO9781139173865.013>
- Lakoff, G. 2004. *Don't think of an elephant! Know your values and frame the debate*. Hartford: Chelsea Green Publishing.

- Lakoff, G., Johnson, M. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lecheler, S., de Vreese, C. H. 2019. *News Framing Effects: Theory and Practice*. London: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315208077>
- Loupaki, E. 2010. Investigating translators' strategies in rendering ideological conflict: the case of news translation. In: Schäffner, C., Bassnett, S. (eds) *Political Discourse, Media and Translation*. Newcastle-upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 55–75.
- Liu, Y., Li, D. 2022. Metaphor translation as reframing: Chinese versus western stance mediation in COVID-19 news reports. In: Liu, K., Cheung, A.K.F. (eds) *Translation and Interpreting in the Age of COVID-19*. Singapore: Springer, Singapore. 13–34.
https://doi.org/10.1007/978-981-19-6680-4_2
- Mandelblit, N. 1995. *The Cognitive View of Metaphor and its Implications for Translation Theory. Translation and Meaning*. Maastricht: Universitaire Press.
- Merkovity N. 2018. *A figyelemalapú politika a közösségi média korában A politikai kommunikáció lehetséges értelmezése napjainkban*. Budapest: Média tudományi Intézet.
<https://nmhh.hu/dokumentum/196007/MK32web.pdf>
- Minsky, M. 1975. A framework for representing knowledge. In: Winston, P. (ed) *The Psychology of Computer Vision*. New York: McGraw-Hill. 211–277.
- Newmark, P. 1985. The translation of metaphor. In: Paprotté, W., Dirven, R (eds) *The Ubiquity of Metaphor*. Amsterdam: John Benjamins. 295–326.
- Newmark, P. 1988. *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall.
- Pan, L. 2015. Ideological positioning in news translation: A case study of evaluative resources in reports on China. *Target* Vol. 27. No. 2. 215–237.
<https://doi:10.1075/target.27.2.03pan>
- Qin, B., Zhang, M. 2017. Reframing translated news for target readers: a narrative account of news translation in Snowden's discourses. *Perspectives* Vol. 26. No. 2. 261–276.
<https://doi.org/10.1080/0907676X.2017.1377265>
- Schäffner, C. 2004. Metaphor and translation: Some implications of a cognitive approach. *Journal of Pragmatics* Vol. 36. No. 7. 1253–1269.
- Schäffner, C., Bassnett, S. (eds) 2010. *Political Discourse, Media and Translation*. Newcastle-upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Scheufele, D. A., Iyengar, S. 2017. The state of framing research: A call for new directions. In: Kenski, K., Jamieson, K. H. (eds) *The Oxford Handbook of Political Communication*. 619–632.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199793471.013.47>
- Shuttleworth, M. 2014. Translation studies and metaphor studies: Possible paths of interaction between two well-established disciplines. In: Miller, D. R., Monti, E. (eds) *Tradurre Figure / Translating Figurative Language*. Bologna: Centro di Studi Linguistico-Culturali (CeSLiC): 53–65.
<https://doi.org/10.6092/unibo/amsacta/4030>
- Snell-Hornby, M. 1995. *Translation Studies: An Integrated Approach*. Revised edition. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Steen, G., Dorst, A.G., Herrmann, B., Kaal, A.A., Krennmayr, T., Pasma, T. 2010. *A Method for Linguistic Metaphor Identification: From MIP to MIPVU*. Amsterdam: John Benjamins.
<https://doi.org/10.1075/celcr.14>

- Toury, G. 1995/2012. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Revised edition. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
<https://doi.org/10.1075/btl.100>
- Van den Broeck, R. 1981. The limits of translatability exemplified by metaphor translation. *Poetics Today* Vol. 2, 73–87.
<https://doi.org/10.2307/1772487>
- Van Poucke, P., Belikova, A. 2016. Foreignization in news translation: Metaphors in Russian translation on the news translation website InoSMI. *Meta* Vol. 61. No. 2. 346–368.
<https://doi.org/10.7202/1037763ar>
- Wu, X. 2017. Framing, reframing and the transformation of stance in news translation: a case study of the translation of news on the China–Japan dispute. *Language and Intercultural Communication* Vol. 18. No. 1. 1–18.
<https://doi.org/10.1080/14708477.2017.1304951>

Források

Helmut Kohl beszéde: <https://www.bundeskanzler-helmut-kohl.de/seite/14-mai-1998/>

Internetes hivatkozások

DWDS – Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache: <https://www.dwds.de/>
OLD – Oxford Learner’s Dictionary: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>